

Elődeink

Ki is volt Szabó Károly?

SZABÓ Sándor

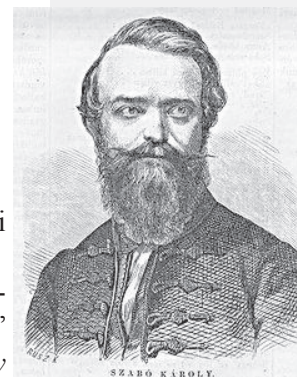
Bevezetés

Hazánkban a 19. század utolsó évtizedeiben nemzeti múltunk feltárása és megismerése a közérdeklődés középpontjába került. Ennek az elvárásnak elsődlegesen a nemzet szellemi értékeinek, az addig megjelent magyar nyomtatványtermésnek a bibliográfiai számbavételével lehetett megfelelni. Ezen túlmenően a kor uralkodó szellemi áramlata, a pozitívizmus is igényelte az egyes tudományok területén a széles körű adatgyűjtő, tényfeltáró munkák készítését.

Ebben az időben az élénk és gazdag irodalmi élet mellett a tudományok is gyors fejlődésnek indultak, s ezzel összhangban jelentős könyvkiadói és könyvkereskedői tevékenység bontakozott ki. Mindezek együttes hatására az 1800-as évek utolsó évtizedeiben egymás után készültek és jelentek meg a ma is nélkülözhetetlen, alapvető

retrospektív nemzeti könyvészetek.

Ezek a munkák elsősorban a nagy „triász” tagjai, *Szabó Károly (1824–1890)*, *Petrik Géza (1845–1925)* és *Szinnyei József (1830–1913)* fáradhatatlan tevékenységének köszönhetőek. Közülük Szabó Károly volt az, aki elsőként készítette el a legkorábbi korszakra vonatkozó retrospektív nemzeti bibliográfiánkat, a *Régi Magyar Könyvtár*at. A szélesebb közvéleménynek csupán e fő művéről van ismerete, pedig rendkívül szerteágazó és sokoldalú munkásságot fejtett ki, korának elismert tudósa volt. Rendes tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, a Magyar Történelmi Társulat választmányának, s nyilvános rendes professzora a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek. Rendkívül gazdag történészeti életművet hagyott az utó-

korra, több történeti munkája ma is forrásként szolgál a korszak kutatói számára. Mindezeket túl többek között Szophoklész, Euripidész drámákat fordított, gyűjtötte és kutatta a magyar népköltészet emlékeit, s ő volt az első magyar helynévgyűjtő.

Pályaszakaszok: jogász, tengerész, hellenista, történész, tanár, könyvtáros

Szabó Károly 1824. december 14-én született a Békés megyei Kőröstarcsán, ahol apja református lelkész volt. Itt töltötte gyermekéveit, s itt végezte elemi iskoláit. Középiskolai tanulmányait a híres debreceni református kollégiumban folytatta, itt hallgatta „felsőbb tanulmányait”, a jogot és bölceletet 1839 és 1842 között. Itteni tanárai közül különösen *Péczely József*, a történelem és görög nyelv tanára volt rá nagy hatással, ő keltette fel benne a történelem és a hellén irodalom iránti érdeklődést.

Debrecenből Késmárkra utazott jogot és német nyelvet tanulni, ahol *Hunfalvy Pál* volt a tanára. 1843-ban-ban jogi vizsgát tett, s rövid ideig joggyakornokként is dolgozott. Hamar ráébredt azonban, hogy a jogi pálya nem neki való: egy szegény asszony holmiját kellett volna elárverezni, de ő megsajnálta, s mindenét visszaadta: „*Én az ügyvédi diplomát akkor a láda fenekére csaptam, nem is vettem soha többé elő*” – írta visszaemlékezéseiben.¹

Más pálya után kellett néznie. Ekkor hangzott el Kossuth híres felhívása: „*Tengerre magyar!*” Ezen felbuzdulva 1846-ben Fiuméba utazott azzal a szándékkal, hogy tengerész lesz. Naplójában ezt írta: „*Itt állok a magyar tengerparton, felvirágzandó hazánk e szűk, de roppant fontoságú fekhelyében, a magyar korona gyöngyének nevezeteni szokott Fiumében.*”²

Az első évfolyam sikeres elvégzése után súlyosan megbetegedett, szervezete nem bírta a tenger-közeli klímát, s kénytelen volt tanulmányait is abbahagyni, s visszatért a szülői házhoz.

Néhány hónapos pihenés után 1847-ben került először kapcsolatba a magyar tudományossággal. Komolyan érdeklődött a görög irodalom iránt, s már 1847-ben és 48-ban e témában kritikái jelentek meg. Lefordította Euripidész *Elektráját*, valamint az *Iphigenia Aulisban* és az *Iphigenia Taurisban* című drámákat. Ez utóbbi művek *Toldy Ferenc* előszavával 1849-ben meg is jelentek.

Szabó Károly már 1847-ben Pestre ment és görög fordításait megmutatta Toldy Ferencnek, az Akadémia akkor főtítkáranak, aki felfigyelt tehetségére és meghívta, hogy vegyen részt nagyszabású könyvészeti munkájának, a *Magyar Tudósok Tára* című életrajzi bibliográfia szerkesztésének munkálataiban. Szabó másfél évig, 1848 végéig Toldynál lakott, s ez idő alatt 8 kötetet készítettek el, s a munkálatokban a H betűig jutottak, de a szerkesztés itt félbeszakadt.

Szilágyi Sándor szerint már ekkor kezdte gyűjteni a régi könyvekre vonatkozó, az általa tréfásan „*bankó-czédulák*”-nak nevezett negyedívnyi lapokra írt adatokat. Hosszú éveken át „*serczegő ludpenná*”-val írt, csak a legutolsó éveiben használt acéltollat.

1848. május 30-án Békés városa tiszti ügyészévé választotta, de ő ezt nem fogadta el, hanem a szabadságharc kitörésekor beállt az önkéntes nemzetőrök közé a békési szabadcsapat zászlóaljába. Különösen a Délvidéken számos csatában vett részt, ahol nem csupán hősiességével, hanem könyvszeretetével is kitűnt: társai „*kis Thukydides*”-nek hívták, mert a görög történetíró munkáját állandóan oldalzásákjában hordta. A szabadságharc leverése után szülőföldjén húzódott meg, s mindig büszke volt rá, hogy részt vett a magyar nép hősi küzdelmeiben. A főhadnagyi rangig vitte, egyenruháját pedig végig megőrizte, s egyik utolsó kívánsága volt, hogy majd abban temessék el.

Történeti munkák, fordítások, forráskutatások

1850-ben fővárosi könyvtárosi állások után érdeklődött. Tekintettel kitűnő nyelvismeretére – a magyaron kívül a latin, görög, német, olasz és a francia nyelvekben volt jártas – fizetés nélküli gyakornoknak alkalmazták volna a pesti egyetemi könyvtárban. Az állást azonban nem fogadta el, mert időközben Toldy Ferenc közbenjárására gr. *Teleki József*, az Akadémia elnöke vette maga mellé *A Hunyadiak kora* című 9 kötetes hatalmas munka szerkesztéséhez. Ő fordította a görög nyelvű források vonatkozó részeit. Teleki 1855-ben bekövetkezett haláláig öt kötet jelent meg Szabó Károly közreműködésével, s majd ezt követően a további négy kötetet is ő rendezte sajtó alá.

A sziráki kastélyban töltött öt esztendő meghatározó volt Szabó Károly életében. az itt végzett munka fordította figyelmét a klasszikus szerzőktől a magyar történelem felé, itt vált a magyar történelem kutatójává. Teleki Józsefet rendkívüli módon tisztelte, mesterének vallotta: „*bizalmát bírni valódi büszkeségemnek tartottam, kinek példájából, szíves közlékenységéből az oldala mellett örömmel átélt 5 év alatt oly igen sokat tanultam, s kinek mint mesteremnek emléke iránt a tanítványi hála adójával tartozni soha meg nem szűnöm*”.³

A szabadságharc bukása után, midőn a nemzeti jellegű intézmények, mint a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság működése korlátozva volt, Toldy Ferenc lakásán hetente egyszer egy szűk értelmiségi kör jött össze, ahol felolvasásokat tartottak, s ennek a körnek az ülésén vett részt a 25 éves Szabó Károly is. E kör kezdeményezésére indult az *Új Magyar Múzeum*, s itt jelentek meg Szabó Károly első történeti tárgyú dolgozatai, s e munkák avatták őt történetíróvá.⁴

Szabó Károlyra nagy hatással volt a 19. század közepének pozitivistá történetiszemlélete. E korszak neves francia folyóiratának, a *Revue des Deux Mondes*nek rendszeres olvasója volt, me-

lyet Toldy Ferenc, az Egyetemi Könyvtár igazgatója rendszeresen juttatott el hozzá Szirákra. Nemzedéktársaival, Szilágyi Sándorral, *Nagy Ivánnal*, *Rómer Flóris*sal intenzív levéltári kutatásokba kezdett. Célul tűzte ki a magyar történelem, a magyar múlt megismerését, s ennek érdekében hozzáfogott a rendelkezésére álló források feltáráshoz. Nagy filológiai felkészültségének birtokában tanulmányozta többek között a görög és bizánci forrásokat, Anonymus írásait, nyugati forráskiadványokat. E forráskritikai elemzései során jutott arra a meggyőződésre, hogy a korábbi, *Horvát István* vezette romantikus, elfogult történeti iskola, mely figyelmen kívül hagyta a forrásokat, hamis úton járt.

Szabó Károly szemében csak a tényekkel bizonyított állításnak volt hitele: a „*tisztán okoskodás a történeti tények valóságára nézve mit sem nyom*”⁵. Márki Sándor írta róla az *Erdélyi Múzeum Emlékkönyvében*: „*Szabó Károlynál őszintébben senki sem akarta az igazság felderítését*”⁶.

Gyűjtőmunka

A 19. század első felében Európában, így hazánkban is, széles körben elterjedt a népi hagyományok gyűjtése és feldolgozása. Érthető tehát, hogy Szabó Károly történeti kutatásai során az írott források mellett a hagyományokra, népdalokra, mesékre is kiterjesztette vizsgálódásait, melyeket ő elsősorban történeti forrásoknak, hiteles dokumentumoknak tekintett. Különösen az 1850-es évek első felében foglalkozott intenzíven népdalgyűjtéssel. Egy 1851-ben, Szirákon kelt levelében olvasható: „*Legkedvesebb multságom a népdalok gyűjtésével foglalkozni*”⁷. Másutt a következőket írta: „*várom ... becses népregéket, kivált őstörténetieket, Szathmárból Nagy Danitól egy pár kötetnyi népdalt*”⁸. 1850 őszén palóc népdalokat gyűjt: „*élő szó után, betűről betűre a szójárás szerint leírva ... azt tartom, hogy csak így érnek valamit*”⁹. Ő maga is több gyűjtő utat tesz, s vizsgálja a régi kéziratok gyűjteményeket is, hogy minél több hite-

les adalékot találjon a magyar történelem valós megismeréséhez.

A régi földrajzi nevek, helynevek nem csupán a nyelvtörténeti kutatások, hanem a művelődés-történet szempontjából is fontosak. A magyarországi helynevek gyűjtésének kezdetei, több európai országhoz hasonlóan az 1850-es évek elejére tehető. Szabó Károly korán felismerte a helynevek forrásértékét, azok gyűjtésének fontosságát, ezért összegyűjtötte szülőfaluja, a Békés megyei Kőröstarcsa helyneveit. Gyűjtését és az azt kísérő tanulmányát az *Új Magyar Múzeumban* tette közzé.¹⁰

A helynévközléshez készített dolgozatában kifejti, hogy: „... a magyar helynevek gyűjteménye nemcsak történeti, hanem kivált nyelvészeti szempontból megbecsülhetetlen kincset fog tartalmazni”¹¹. Szabó Károly 1850. november 23-án Szirákról Toldy Ferencnek írott levelében az alábbiakat közli: „A magyar helynevek tanulása azon meggyőződésre vezetett, hogy azok nagyobb része Árpád előtti s a Jászok, Palóczok, Kunok, Avarok, Khazarok hagyományai. E helynevek egész bányája a magyar őstörténetre is.”¹² Szabó Károly helynévgyűjtése teljességre törekvő és feljegyzése a tudományos kutatás igénye-

it kielégíti, s ennek alapján Szabó Károly tekinthető az első igazi magyar helynévgyűjtőnek.¹³

Tanári munkája

Szabó Károly neve egyre ismertebb lett, s a református intézetek szinte versengtek érte. 1853-ban Kecskemétre és Hódmezővásárhelyre is hívták a latin és görög nyelv és irodalom tanárának, de a megtisztelő meghívásokat nem fogadta el, mert Teleki Józseftől nem kívánt megválni, s csak annak 1855-ben bekövetkezett halála után volt hajlandó változtatni, s fogadta el a nagykőrösi református főgimnázium meghívását. Az 1855. szeptember 17-én kelt meghívólevél a görög nyelv és irodalom tanári állásra szólt, mellyel 600 pengő forint fizetés, s az egyháztanács által meghatározandó drágasági pótlék és tandíjosztalék járt.¹⁴

Szabó Károly nagykőrösi ki nevezésének Arany János is,

TARTALOM.	
<i>Irodalom és nyelv.</i>	
Endlicher István emlékezete. Wenzel Gusztár	194
Tájékoztás a magyar akadémia körül. Toldy Ferenc	257
A nemzeti irodalom ismeretének viszonyáról a nemzeti élethez, és buzgó esdeklés a Nemzeti Könyvtár ügyében. Toldy Ferenc	329
Keresés és kereset. Czuczor Gergely	357
Tudomány, magyar tudós. Szontagh Gusztár	377
Ismét: Tudomány, magyar tudós. Toldy Ferenc	369
Észrevételek Toldy F. és Wenzel G. társaimmal. Szontagh Guszt.	665
Észrevételek népdalok, népzének, tájnévek stb. körüli gyűjtésekről. Szontagh Gusztár	168
Irodalmi foglalatosságok s némi könyvészeti észrev. 173, 356, 324, 304	
<i>Classica literatura. Keleti, német irodalom.</i>	
Az Iliász első éneke. Szabó István	49
Virágok a görög anthológiából. Székács József	120, 284, 590
Mutavány Thuküdidészből. Szabó Károly	204
Demosthenes, és beszéde a rhodosiak szabadsága mellett Lonkay Antal	500
Alf. mondataiból egy fogás [arabból]. Repický János	566
Cidli és Szentfida szerelme, Klopstock Messziásából. Tárkányi	657
<i>Bölcsészet, társadalmi tudományok.</i>	
Igaz arany bulla. Hunfalvy Pál	1, 95
Smetana s a philosophia közel kimenetele. Szontagh Gusztár	447
Platóni köztársaság. Hunfalvy Pál	177, 268
Észrevételek az Igaz arany bulla bírálataira. Hunfalvy Pál	216
Heitényi János levele philosophiai rendszeréről	557
<i>Történet s rokoni.</i>	
A magyarok műveltségi állapotjai a kereszténység felvétele előtt. Toldy Ferenc	36
A magyarok eredete. Tájékoztásul. Szontagh Gusztár	378
Historiai séta a Margit szigeten. I. Erdy János	129
A dzungár nép nem magyar faj. Jerney János	139
Visszapillantás Reguly utazásaira. Toldy Ferenc	229
Észrevételek a magyarok eredetéről. Wenzel Gusztár. 505, 451, 486	
Özvegy Hnyadlné és Szilágyi Mihály eddig ismeretlen frigyköte- sök Garai László nádorral. Birk Ernő	344
A magyar helynevekről. Szabó Károly	370
Magyar helynevek. I. Rész Imre	510

1. ábra

Az *Új Magyar Múzeum* 1850-51. évfolyamának tartalomjegyzékéből

terkétebbek, az eredeti nyelvalkotás egyszerű utjától sokkal jobban eltávolítottak, mint a magyar: igen sok szavaik összekuszáltak, elkorcsosultak, s inkább önkényes hangtorlaszok, mint eredeti tiszta elemekből álló rendszerezett kifejezések. Ez állításom kivált a német és cseh-tótól illeti, a görögöt pedig igerendszerének tekintetéből. A latinban legtöbb rend és egyszerűség uralkodik, legközelebb is áll a magyarhoz. Míg az indoeurópai nyelvek buvárai kénytelenek a szanszkrithez folyamodni; a magyar, ha gondosan hozzáfogunk, képes lesz önmagából kifejezni első keletkezését s haladási stádiumait, s amazokra is, erősen hiszem, világot fog deríteni.

A MAGYAR HELYNEVEKRŐL

SZABÓ KÁROLY.

En követel!

Hogy a magyar helynevek gyűjteménye, melylyel, mint az Új Magyar Múzeum III. fuzetében olvasható, Révész Imre Debreczenben már is szép sikerrel foglalkodik, nem csak történeti, hanem kivált nyelvészeti szempontból megbecsülhetlen nemzeti kincsnek fog tartalmazni; hogy e gyűjtemény a régi oklevelekben és iróknaál előforduló a gyakran igen eltérőleg leírt hely- és személynevek meghatározására nézve a legalkalmasb s hazánk alapos ismeretének egyik legjelesebb segédeszköze leendő: arról az, ki tudja, hogy a magyar nép mennyire megőrizte az őt mélyebben érdekelt történeti események emlékeztétét s a már talán századok előtt elpusztult helységek neveit, ki tudja, mennyi régi szót ért még a nép, mely az irodalmi nyelvből kivészve az úgy nevezett értelmesbek által már alig, vagy épen nem értetik, ki még csak a magyar szójárás csenek: előlegesen sem kétélték.

A munka és fáradság, mely csak a tisztán magyar, vagy ha lakott, de maig is magyar neve is akarna a gyűjtő kiterjeszkedi példolnével arányban állandó fo-

A MAGYAR HELYNEVEKRŐL

371

hogya a siker a fáradságnak kellően megfelelőhessen, egyedül a gyűjtésben követendő eljárástól függ.

Egyes ember, ki a magyar haza vidékeit, az egyes helyek természetli fekvéseit, a nép szójárásait, történetli regéit, sőt gondolközműltját is ösméri, e mellett a néppel folytonos összeköttetésben van, e tekintetben sokat tehet ugyan, de eleget még sem. Arra ugyan is, hogy a magyar helynevek gyűjteménye teljes és alaposan megfejtett lehessen, mühatlan, hogy minden helység és pusza helyneveit olyak írják össze s magyarázzák meg, mennyiben lehet maga a nép elhadása után, mely a neveket adá s így legjobban értheti, kik azon helynek úgy szólván, minden talpatal földet ismerik, s annak lakosai- val a legszorosabbi viszonyban állanak. Elhenkező esetben a gyűjteménynek hiányosnak, egyes helynevek leírásában pontatlannak s azok megmagyarázásában, mi az egész munkában a legfőbb, gyakran csatlaközönök kell lenni.

Ezekből indúlva ki részemről sokkal jobban szeretném egyes magyar vidékek, mint péld. a Palócság, Jászság, Nyírség, vagy egyes megyék, sőt egyes nagy terjedelmű magyar városaink, mint Debrecen, Szeged, Kecskemét, Hódmező-Vásárhely stb helyneveit teljesen kimerítve és megfejtve bírni, mint az egész haza hiányos és kellően meg nem fejtett helyneveinek gyűjteményét, mely épen röppant halmaza miatt kevesebb lenne pontos és használható.

Addig is, míg a magyar tudós társaság ezen eléggé fontosnak nem nevezhető úgy érdeklében közzé leendő felszólítása az illetőknek teljes irányadóul szolgálhatna*), alkalmat veszek magamnak az általam összeszedni megkezdett békesmegyei helynevek közül azon helység helyneveit közzélni, melyben születtem, gyermek éveim s ifjúságom egy részét töltöttem, s melyet ennél fogva legalaposabban ismerhetek.

KÖRÖS-TARTSA HELYNEVEI.

Körös-Tartsa régi magyar falu. 1469. több békesmegyei helységekkel együtt a Gerlai család birtoka volt, mely magát a Békesbe eső egykor falu, ma pusza Gerláról nevezte. A XVII. században a Wér család bírta, melynek egyik ága innen Körös-Tartsai elnevet is vett fel. A török és belháborúk folytán Békes megye számos helységeivel, melyek nagy része ma csak mint pusza ismeretes,

*) Ez egyben az akadémia egy iszén (1837.) már jutalomtétel által is kivált hatni. Az eredmény tökéletes volt. Lenkey Zsigmond pályairata megnyerte a díjt, de ajánlása nem érdemlített.

A szerk.

2. ábra

Részlet Szabó Károly helynevekről írt közleményéből (Új Magyar Múzeum, 1850-51. 370-372. p.)

aki ekkor az iskola tanára volt, nagyon megörült. Sógorának, *Ercsey Sándornak* 1855. október 19-én kelt levelében írta: „*tantestületünk ismét pár új taggal egészült ki, egyik Szabó Károly, a hellenista*”, majd Tompa Mihályt november 4-én küldött levelében a következőképpen tájékoztatja: „*Collegatusunk ... egy jó fiúval egészedett ki: ez Szabó Károly, békés megyei patriótám, ugyan az, ki mint hellenista ismeretes az irodalomban, Teleki volt titkárja s a Hunyadiak korának folytatója vagy összeállítója. Excellens gyerek, igénytelen, de talpig becsületes, a mellett mulatságos fiú, kivel öröm lenni*”.¹⁵

A nagykőrösi gimnáziumnak nagyon jó híre volt. Ezekben az években Arany János mellett még itt tanított többek között *Szász Károly*, aki korábban magyar nyelvet és irodalmat, majd Arany megérkezése után matematikát oktatott, *Salamon Ferenc* kritikus és történész, *Mentovich Ferenc* a neves filozófus és természettudós, valamint *Szilágyi Sándor*, a későbbi jeles történetíró, a modern levéltári kutatómunka egyik megteremtője, sok hazai forráskiadvány gondozója, a budapesti Egyetemi Könyvtár majdani igazgatója, a 10 kötetes *A magyar nemzet története* c. mű szerzője. Így érhető tehát, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1858. évi nagygyűlésén a nagykőrösi gimnázium tanárai közül hat személyt köztük Szabó Károlyt is – levelező tagjává választott! Nem véletlenül nevezték sokan a nagykőrösi gimnáziumot „kis Akadémiának”.

A kőrösi református gimnáziumban a színvonalas oktatás mellett nagy hangsúlyt fektettek a fiatalság nemzeti szellemben való nevelésére. Szabó Károly későbbi visszaemlékezéseiben leírja, hogyan próbálták kijátszani az „Entwurf”-ot, az 1850-ben elfogadott magyarellenes osztrák oktatási rendeletet: mivel a jegyzőkönyveket magyarul nem írhatták, németül pedig nem akarták, így inkább latinul szerkesztették. Néhány tantárgyat pedig németül kellett volna tanítaniok, ezért írásban rögzítették, hogy „*a tapasztalás szerint a kőrösi, kecskeméti s alföldi magyar fiú gyomra a német szót nem veszi be*”¹⁶.

Szabó Károly történetiszemlélete nagykőrösi évei alatt továbbfejlődött, gazdagodott, a tanítás

mellett intenzív kutatómunkát végzett. Alaposan tanulmányozta a magyar őstörténetre vonatkozó kútfőket. Lefordítja és megjelenteti többek között Anonymus krónikáját, Rogerius mester siralmas énekét, Kézai Simon krónikáját, Kálti Márk Bécsi képes krónikáját.

Széles körű irodalmi tevékenységet is folytatott ezekben az években. Számos irodalmi lapnak dolgozott, rendszeresen publikált a *Vasárnapi Újságban*, az *Új Magyar Múzeumban*, a *Budapesti Hírlapban*, az *Erdélyi Múzeumban*. Lefordította és 1857-ben közreadta Szophoklész *Oidipus királyát*.

Könyvtárosi pályája

Szabó Károly könyvtárosi pályája is Nagykőrösön kezdődött: tanári és kutató munkája mellett gondozta a gimnázium gazdag gyűjteményét. Ezekben az években a könyvtár egy jelentős és értékes magángyűjteménnyel gyarapodott: *Szilassy György* a gimnáziumnak adományozta apjának, a jeles bibliofil Szilassy Ferencnek könyv- és kéziratgyűjteményét. E gyűjtemény feldolgozása alkalmat adott Szabó Károlynak, hogy az egész könyvtárat átrendezze. Felismerte, hogy a 16. és 17. századi kiadványok nemcsak tartalmuk, hanem megjelenési formájuk, ritkaságuk miatt is kitüntetett figyelmet érdemelnek. Tudomása volt arról, hogy a nyugat-európai könyvtárak a 15. század második felében keletkezett műveket, az ősnymtatványokat az állomány egészéről leválasztva tárolják. Ennek analógiájára és a sajátos magyar történelmi körülményeket figyelembe véve döntött úgy, hogy az 1711 előtt megjelent magyar kiadványokat, mint „magyar ősnymtatványokat” különgyűjteményként fogja kezelni. Ezt a szempontot érvényesítette később a *Régi Magyar Könyvtár* című bibliográfiájának elkészítésekor.¹⁷

Szabó Károly könyvtárosi tevékenysége igazából pályájának következő állomáshelyén, Kolozsvárott teljesedett ki.

Szabó Károly történeti kutatásainak köszönhe-

tően idővel országos hírnévre tett szert. Mivel számos tanulmányában a székelység történetét is kutatta, különösen Erdélyben volt népszerű, s így érhető, hogy legfőképp gróf *Mikó Imre* szorgalmazta, hogy tegye át működését Erdélybe. Mikó már 1858-ban felajánlott számára tanári állást a nagyenyedi főiskolán; február 13-án az alábbi levelet intézte hozzá: „*Igen tisztelt tanár úr! ... sietek benső örömmel adni tudomására, hogy nagy-enyedi rendes Tanárrá választása mai napon tartott egyházi főtanácsai teljes gyűlésünkben közakarattal és egyhangúlag ki lőn mondva ... Kérem is Önt, legyen jövője iránt bizalommal. Más kör nyújthat ön talentumának fényesebb tért, de több s őszintébb rokonszenvet tanúsítani bizonytal nem fog.*”¹⁸ Ő azonban a bizonytalan politikai viszonyok miatt nem merte vállalni, hogy népes családjával átköltözzön Erdélybe.

1859-ben – legfőképp gr. Mikó Imre sürgetésére – Kolozsvárott a nemzeti kultúra és tudomány ápolása céljából megalakult az *Erdélyi Múzeum Egylet*. Az 1859. november 25-én tartott alakuló közgyűlésen Szabó Károlyt választották meg a múzeum könyvtárnokává, ezer forint fizetéssel, s a múzeum telkén ingyen szállással.¹⁹ Szabó Károly a megválasztást örömmel fogadta.

Nagykőrös nehéz szívvel engedte őt el, az „elbocsátásért” írt kérvényére az egyháztanács 1860. január 22-én jegyzőkönyvben kimondta, hogy „*Szabó Károly úrnak tanári állásáról való lemondása az egyháztanácsra nézve a legszomorúbb eset, de ha másfelől figyelembe vétetik az, hogy ezen lemondással a testvérhon alakuló első nemzeti tudományos közintézetének érdeke mozdíttatik elő ... bár nehéz szívvel, de érdemei hálás elismerése mellett elereszteti.*”²⁰

Szabó Károly új munkahelyét 1860-ban foglalta el. Könyvtárosi teendőinek örömmel és nagy lelkesedéssel fogott hozzá, úgy vélte, a könyvtár „*óhajásainak és vágyaimnak leginkább megfelelő pályatér.*”²¹

Könyvtárosi munkája mellett kezdettől fogva tanított is, előbb a református kollégiumnak volt görög nyelv- és irodalom tanára, majd az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetem magyar történeti tanszékének professzorává

nevezték ki. A bölcsészettudományi karnak két alkalommal dékánja, 1882–1883 között pedig az egyetemnek rektora is volt.

Szabó Károly a Múzeum Egylet könyvtárát néhány év szorgos munkájával jól működő és jól használható könyvtárrá fejlesztette. Nagy gondot fordított az állomány fejlesztésére. Két ízben is összeállította *Az erdélyi múzeum könyvtár többszörös példányainak jegyzékét*, ennek alapján cserére ajánlotta fel duplumait a cserekapcsolatban résztvevő könyvtáraknak, könyvkereskedőknek, antikváriusoknak. Ezzel elérte, hogy az anyagi nehézségek ellenére a könyvtár fontos és értékes kiadványokkal gyarapodjon. Gondos állományfejlesztő munkájának köszönhetően a gyűjtemény néhány év alatt 20 ezerről 40 ezer kötetre növekedett. A könyvtár rendezése során az 1711 előtt megjelent kiadványokat – a Nagykovácsos alkalmazottakhoz hasonlóan – leválasztotta az állomány egészéről, s külön helyzete el.

A könyvtár katalógusait ő maga készítette, az egyes művek könyvészeti adatait nagyon pontosan és részletesen írta le. Lényegében ez a katalógus képezte aztán élete fő művének, a 3 kötetes *Régi Magyar Könyvtár* (RMK) című bibliográfia alapját. E kézikönyv előszavában írta: „*... ezen munka közben szerzett tapasztalatok ébresztették föl bennem a gondolatot, hogy magyar könyvészeti irodalmunk hiányait pótolni, tévedéseit kijavítani igyekezzem, s e végre minden általam megkapható magyar könyvről teljes betűhív czímmást vegyek, kimerítő könyvészeti leírást szerkesztek, és azt a szükséges tudományos jegyzetekkel kísérem.*”²² Céduláit egy bőröndbe zárva mindenhová magával vitte, hogy a felkeresett könyvtárak anyagából könyvjegyzékét kiegészíthesse. Elsőként feldolgozta a korábbi magyar bibliográfiákat, így többek között Bod Péter *Magyar Athenását*, Sándor István *Magyar Könyvesházát*, majd sorra járta az erdélyi közkönyvtárakat, iskolai, kolostori, valamint egyházi gyűjteményeket.

Szabó Károly, mint az 1867-ben alakult Magyar Történelmi Társulat választmányának tagja, részt vett a társulatnak az ország különböző

tájaira szervezett tanulmányútjain, s ezeket az alkalmakat is felhasználta cédula-anyagának bővítésére. Így kutatott 1870-ben Nyugat-Magyarországon: Szombathelyen, Csornán és Pannonhalmán, 1871-ben Felső-Magyarországon, többek között Miskolcon és Kassán, 1872-ben pedig Késmárkon, Lőcsén és Szepesváralján. Kutatásainak eredményeit kezdetben rövidebb résztanulmányokban ismertette, elsősorban az Erdélyi Múzeum Egylet évkönyvének V. és VI. kötetében, 1868-ban és 1871-ben. „*Scsak 17 évi fáradozás után, midőn már ... hazánk néhány száz könyvtárában nem a czímtárákat, hanem magokat a könyveket gondosan átforgattam, mi nélkül több eddig ismeretlen példány tovább is homályban lappangva maradt volna, – határoztam el magamat, hogy az illetékes köröktől annyszor megújított sürgetésnek eleget tegyek, s munkámat a magyar tudom. Akadémiának fölajánljam*” – írta az RMK előszavában.²³

Régi Magyar Könyvtár, Székely Oklevéltár

Ilyen előzmények után, sok esztendő szorgalmas és kitartó munkájának köszönhetően 1879-ben a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában megjelent a *Régi Magyar Könyvtár* 1. kötete, alcíme szerint *Az 1531–1711 közt megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. A kötet 1793 mű leírását tartalmazza, többségét jegyzetekkel és lelőhely megjelöléssel ellátva. A bibliográfia megjelenésének tudományos körökben nagy visszhangja volt. Egyértelműen bizonyította, hogy a magyar irodalom és tudomány a 150 évig tartó török hódoltság idején is jelentős alkotásokkal gazdagodott, s a magyar kultúra, szellemiség nem maradt el az európai szellemi élet mögött, annak szerves része maradt. A bibliográfiai kézikönyv folytatását Szabó Károly nem tervezte, pedig erre sokan bíztatták. „*Majd én újra nyakamba veszem az országot, tegye más*” – válaszolta az öt sürgetőknek.²⁴ 1882 tavaszán az Iparművészeti Múzeumban

országos könyvkiállítást rendeztek, melyen Magyarországon megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványokat is bemutattak. A kiállítás gazdag anyagát látva Szabó Károly mégis elvállalta, hogy elkészíti az RMK második kötetét. A kiállított művekről készült jegyzéket kiegészítette, majd kinyomtatta és azt elküldte a nagyobb könyvtáraknak további kiegészítés céljából. Így állt össze az 1885-ben megjelent *Régi Magyar Könyvtár* második kötete, mely *Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke* alcímmel került kiadásra. E kötet az előzőnél gazdagabb, 2453 mű leírását tartalmazza.

Még a második kötet megjelenésének évében, 1885-ben megbízta a Magyar Tudományos Akadémia a harmadik kötet, azaz a magyarországi születésű szerzőktől külföldön 1711 előtt megjelent nem magyar nyelvű munkák bibliográfiájának összeállításával. Szabó Károly nagy lelkesedéssel fogott a munkához, több mint 2000 mű leírását készítette el, de a munka folytatásában, illetve befejezésében az 1890-ben bekövetkezett halála megakadályozta. A kötet munkálatait *Hellebrant Árpád* folytatta, ő rendezte sajtó alá a két kötetben, 1898-ban megjelent művet, amely 5000 kiadvány leírását foglalja magában.

Szabó Károly maradandó és kiemelkedő könyvtárosi és bibliográfusi tevékenysége mellett Kolozsvárott is folytatta történeti kutatásait. Ezekben az években a hun-magyar rokonság vizsgálata mellett elsősorban a székelység története foglalkoztatta. A Magyar Történeti Társaság kolozsvári bizottsága felkérte a *Székely Oklevéltár* szerkesztésére, melyből két kötet már 1872-ben és 1876-ban meg is jelent. Elvállalta a székely nemzet történetének a megírását is, melyhez gazdag forrásanyagot gyűjtött, s kutatásainak eredményeit több résztanulmányban, többségét jegyzetekkel tette közzé. A székelység történetéről szóló munkáját – az RMK III. kötetéhez hasonlóan – azonban már nem tudta befejezni. Rövid betegség után 1890. augusztus 31-én, 66 éves korában elhunyt. Végakarátának megfelelően honvéd egyenruhájában a lánya mellé temették el a Házsongárdi temetőben.

Jelentősége

Szabó Károly életművének legmaradandóbb alkotása a *Régi Magyar Könyvtár*, melynek értékét, jelentőségét már a korabeli tudományos közvélemény is felismerte. *Heinrich Gusztáv*, a neves irodalomtörténész írta 1879-ben: „*A régi magyar irodalom története csak ezentul, csak Szabó Károlynak bámulatos szorgalommal, szakismerettel és megbízhatósággal dolgozott e munkája alapján fog életteljesebb alakot nyerhetni.*”²⁵

Az RMK azóta is könyvészeti irodalmunk nélkülözhetetlen alapműve.

Szabó Károly nem csupán kiváló filológus, széles érdeklődésű, szigorú tudós volt, hanem természetkedvelő ember, jó kolléga, barát és családszerető apa is. Ő maga írta, hogy „*az egyoldalúságot, a német tudósok ezen jellemző privilegiumát soha életemben nem szerettem. Ki nem állhattam azt, a ki csak tudós, csak bölcs, csak nagy hazafi, csak víg czimbora stb. akart és tudott lenni: ahhoz vonzódtam, a kiben az emberi természet sokoldalúságát minél szebb harmóniában láttam megtestesülve*”.²⁶

Jegyzetek

1. SZÁDECZKY Lajos: Szabó Károly emlékezete. Századok. 1894. 198. p.
2. SZÁDECZKY: i.m. 198-199. p.
3. A Hunyadiak kora c. mű előszavából idéz Szádeczky: i.m. 202. p.
4. SZÁDECZKY: i.m. 202.
5. R. VÁRKONYI Ágnes: A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban. Bp. 1973. Akadémiai K. I-II. 343. p.
6. MÁRKI Sándor: Szabó Károly: Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum Egylet félszázados ünnepére 1859–1906. Kolozsvár, 1942. idézi: R. Várkonyi Ágnes: i.m. 405. p.
7. R. VÁRKONYI Ágnes: i.m. 352. p.
8. R. VÁRKONYI Ágnes: i.m. 352. p.
9. R. VÁRKONYI Ágnes: i.m. 352. p.
10. Új Magyar Múzeum (ÚMM) 1850–51. 370–377. p.
11. Új Magyar Múzeum (ÚMM) 1850–51. 370. p.
12. VÉGH Ferenc: Az első magyar helynévgyűjtő: Szabó Károly. In: Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai. Pais Dezső születésnek 100. évfordulóján. Zalaegerszeg, 1986. okt. 8–10. Bp. 1989. Magyar Nyelvtud. Társaság. 189. p.
13. VÉGH Ferenc: i.m. 197. p.
14. SZÁDECZKY: i.m. 206. p.
15. NOVÁK László: Szabó Károly nagykőrösi levelezéseiből. In: Irodalomtörténeti tanulmányok. Szentendre, 1989. 331. p.
16. SZÁDECZKY: i.m. 207. p.
17. V.ö. FÜLÖP Géza: Szabó Károly pályaképe. Nagykőrös, 1990. 28. p., 19–20. p. (Pedagógiai Füzetek, Nagykőrös 22.)
18. ÚJVÁRI Mária: Szabó Károly, az EME kiemelkedő könyvtárosa. In: Az Erdélyi Magyar Tudomány történetéből. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2006. 44–45. p.
19. SZÁDECZKY: i.m. 214. p.
20. SZÁDECZKY: i.m. 214. p.
21. BORSA Gedeon: Magyar könyvtárosok: Szabó Károly (1824–1890). Könyvtáros. 1956. 103–105.; 104. p.
22. Régi Magyar Könyvtár I. 13. 1879. akad. 26. p.
23. Régi Magyar Könyvtár I. 13. 1879. akad. 28. p.
24. FÜLÖP Géza: i.m. 24. p.
25. HEINRICH Gusztáv: Régi magyar könyvtár. = Egyetemi Philológiai Közlöny, 1879. 3. sz. 53–59. p.
26. SZÁDECZKY: i.m. 218. p.